Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української літератури
імені акад. Михайла Возняка

САВА ЧАЛИЙ У ФОЛЬКЛОРІ ТА ЛІТЕРАТУРІ

Магістерська робота
студентки ІІ курсу групи ФЛУм-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Самотий Олександри Петрівни

Науковий керівник – доц. Чопик Р. Б.

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП…. 3

РОЗДІЛ 1.ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ОБРАЗУ САВИ ЧАЛОГО 7

1.1. Сава Чалий – баладний образ народного зрадника 11

РОЗДІЛ 2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ САВИ ЧАЛОГО У ЛІТЕРІТУРІ… 20

2.1. Романтична інтерпретація образу Сави Чалого в однойменній трагедії М.Костомарова…. 23

2.2. Ремінісценції образу Сави Чалого в історичній драмі І.Карпенко-Карого «Сава Чалий»..... 33

ВИСНОВКИ 42

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ..... 45

ВСТУП

Як і будь-який народ із багатовіковою історією, українці знають не лише своїх славетних лицарів, а й антигероїв. Тих, що зрадили Батьківщину, побратимів та віру. Один із найвідоміших прикладів – Сава Чалий. Людина без чіткої громадянської позиції, що перейшов з одної сторони на іншу, більш вигідну для нього та згубну для України? Чи все ж таки просто людина, яка у свій час мала необережність послухати власну гордість та вибрати не той шлях? Чи можливо хоч якось виправдати його вчинок, і якою людиною він залишився в очах українського народу?

Запис балади “Ой був Сава в Немирові в пана на обіді”, зроблений З.Доленгою-Ходаковським, вважається першим свідченням про Саву Чалого. Без інформації про збирача її надрукував М. Максимович у збірнику 1827 року “Малороссийские песни”, і це була перша українська публікація балади. Перші відомості про Саву Чалого подають А. Скальковський та Д. Мордовець, та ці дані не можна вважати достовірними, оскільки багато інформації є надуманою. Відтак було надруковано чимало першоджерел (переказів, легенд), зібраних такими вченими, як Вацлав з Олеська, І. Срезневський, М. Драгоманов, П. Чубинський, Я. Головацький, М. Максимович. Особливо вагомим стало дослідження М. Костомарова «История козачества в памятниках южнорусского народного песенного творчества». Першу ж історично верифіковану інформацію подав В. Антонович в “Архиве Юго-Западной россии”, усунувши всі попередні неточності.

Сава Чалий – це персонаж-загадка. Про нього ходить чимало легенд. Про його життя, його зраду. Тож письменники не могли оминути цю історичну постать. В українській літературі до образу Сави Чалого зверталися відомі драматурги М. Костомаров та І. Карпенко-Карий в однойменних драмах «Сава Чалий». Вони написані у різні літературні епохи, що робить їх дослідження цікавим для вчених.

Костомарова як драматурга та його романтичного персонажа Саву Чалого досліджували: П. Хропко «Українська драматургія першої половини XIX століття», В. Івашків «Українська романтична драма 30-40 рр. XIX століття», В Смілянська, М. Яценко «Слов`янська міфологія: Вибрані праці до фольклористики та літературознавства»(передмова до видання Костомарова), «Минуле переростає в сучасність», та ін. Свою увагу ж реалістичному герою І. Карпенка-Карого приділили: І. Франко у статті «Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)», І. Шнайдер у монографії «Трагедія „Сава Чалий" Карпенка-Карого і українська історична драма XIX ст.» та ін.. Одні вчені концентрувалися на романтизмі героя і вважали таке рішення єдино правильним, інші ж брали до уваги лише реалістичне зображення героя, та доводили, що лише реалізм зможе показати справжні реалії того часу і те, ким насправді був Сава Чалий.

У більшості критичних праць переважали догматичні підходи, замало уваги вділялося естетичній вартості творів. Наша робота є спробою комплексного аналізу проблеми.

Предмет дослідження: історичні балади, літературні твори, де є образ Сави Чалого, сюжети, в яких наявні герої, події та факти покладені в основу твору.

Об'єкт дослідження: історичні драми Миколи Костомарова «Сава Чалий» та Івана Карпенка-Карого «Сава Чалий», історична пісня «Ой, був в Січі старий козак…», «Був пан Сава в Немирові в пана на обіді» та ін..

Мета дослідження: дослідити та розкрити явище відступництва та зради в українській традиції на основі образу Сави Чалого

Завдання магістерської роботи:

1. Проаналізувати образ Сави Чалого в історії та фольклорі.
2. Дати оцінку його образу в творах М. Костомарова та І. Карпенка-Карого.

3. Дослідити тему зради в означених творах та її значимість в українській культурі.

Методи дослідження: для вирішення зазначених вище завдань було використано філологічний, культурно-історичний та порівняльний, дослідницькі методи.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю більш ґрунтовного дослідження теми на основі різних джерел і потребою детальнішого висвітлення ряду аспектів проблеми.

Наукова новизна роботи. Наша робота є спробою поєднати дослідження істориків, фольклористів та літературознавців і вивести синтетичне бачення образу Сави Чалого.

Структура роботи підпорядкована меті та завданням дослідження, складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, який містить 38 позицій. Загальний обсяг роботи 50 сторінок, з них основного тексту – 45 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ОБРАЗУ САВИ ЧАЛОГО

Першим зі всіх дослідників, правдиві відомості про Саву Чалого першим подав В. Антонович в “Архиве Юго-Западной россии”, чим розвіяв всі хибні твердження про даного персонажа. Цей матеріал містить оригінальні акти і документи часів гайдамаччини, листи шляхтичів, записи в міських книгах, повідомлення польських газет того часу, універсали коронного гетьмана, скарги панів на гайдамаків.

До нього ще подавали відомості А. Скальковський та Д. Мордовець, та їх дані, на жаль, не можна назвати достовірними. Окрім нього, ще зарубіжний польський письменник і історик Й. Антоній (А. Ролле) згадує про даного історичного персонажа в своїй праці “Сава Чаленко”. «З гайдамацької історії минулого віку» використовує досить важливий матеріал, недоступний для інших дослідників. Всі інші розвідки істориків та дослідників даного питання опиралися на розвідки згадані раніше.

Про Саву Чалого в сучасній науці писала Ірина Ярошевич у своїй дисертації «Опозиція фольклорної та літературної інтерпретації постаті Сави Чалого». У ній дослідниця зупиняється на «з'ясуванні народнопоетичного трактування образів Сави Чалого і Гната Голого, в розгляді різних поглядів в українській літературі XIX століття на життєву драму Сави Чалого» [34]. У першому розділі своєї дисертація Ярошевич Ірина зупиняєть на подіях періоду національно-визвольної війни, соціальних та політичних проблемах XIX століття. На основі чого можна було зрозуміти історичне підгрунття виникнення Сави Чалого як історичного персонажа. Адже саме у цей час була запроваджена кріпаччина, розпочиналися повстання селян та з`явилось поняття «гайдамаки». Далі у роботі розглядається вічна тема служіння Батьківщині та відступництва. Опісля дослідниця звертає свою увагу на Миколу Костомарова, як на творця першої романтичної драми в нашій літературі.

У наступному розділі ми можемо побачити вже узагальнені відомості про Саву Чалого та Гната Голого, саме як історичних персоналій. Авторка розвіює

всі міфи про життя Сави Чалого і Гната Голого та подає точні відомості про його життєдіяльність та політичну спрямованість. Також протиставляє два образи Сави Чалого – у творчості Миколи Костомарова та Івана Карпенка-Карого. У своїй дисертація Ірина Ярошевич приходить до таких висновків:

- тема відданості Батьківщині є глибоко етичною і стосується кожного, тому героями творів про Саву Чалого стали люди, які знали що таке патріотизм та обов`язок перед рідною землею.

- перші записи балад дають якнайповніше розуміння про Саву Чалого, так як всі пізніші варіанти це вже пізніші додадки до існуючих творів або ж переписані польські варіанти.

- М. Костомаров та І. Карпенко-Карий змогли вивести своїх героїв на новий рівень – драма змальовується не лише на внутрішньому рівні, а й осягає соціального та історчного простору.

- Конфлікт Сави Чалого у Миколи Костомарова насправді є дуже широким. Починаючи із конфлікту із козаками до внутрішнього, який врешті-решт і приводить до поганого закінчення.

- Карпенко-Карий ж у своєму творі змальовує Саву Чалого як людину, що не повірила своєму народу та боялась його, він не вірив у перемогу гайдамаків, тому вирішив піти проти них. Письменник у своєму творі змальовує два образи українця – Гната Голого, що завжди захищав свою Батьківщину та Саву Чалого – зрадника, через якиого Україна і втрачала свою незалежність протягом багатьох століть.

Чимало є згадок про Саву Чалого у польській літературі. У своїй розвідці Євген Рихлик «Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі» дослідник аналізує пісні про Саву, що були поширені в Україні та Польщі у 19 столітті. Євген Рихлік вказує на такі джерела пісень про Чаву Чалого: до збірників «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народне песни» (1834) Михайла Максимовича, «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» Вацлава з

Олеська (Залеського) (1833), «Запорожской старины» (1833-1834) Ізмаїла Срезневського, «Pieśni ludu Bialo-Chrobatów. Mazurów i Rusi znad Bugu» (1836) Казімєжа Владислава Вуйціцького, ««Pieśni ludu polskiego» (1842) Оскара Кольберга, «Старосветский бандуриста» (1860) Миколи Закревського, п'ятого тому «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1874) Павла Чубинського, «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (1878) Якова Головацького та ін. [23. С. 156].

Також автор наголошує на тому, що хоч і варіантів цієї пісні є безліч, та у всіх зберігається віршований розмір, а саме чотирирядкова строфа із римою а, кількість складів 8+6+8+6. Та є декілька варіантів із зміненою римою, це варіант пісні Максимовича та Чубинського – 8+6+10+6; у Головацького – 9+6+9+6. [23. С. 158].

Євген Рихлік у своїй праці порівнює польські та українські пісні. Та вказує, що у поляків набув популярності образ Сави, який у їхньому баченні боровся за вільну Річ Посполиту. Окрім цього чималу увагу Рихлік приділяє сину Сави, вказуючи на те, що син, на відміну від батька, завжди був поляком, так як і вчився лише польською мовою та і думав нею.

Якщо ж говорити про дослідників літературного твору Миколи Костомарова, то тут ми можемо відзначити таких вчених: П. Хропко «Українська драматургія першої половини XIX століття», В. Івашків «Українська романтична драма 30-40 рр. XIX століття», В Смілянська, М. Яценко «Слов`янська міфологія: Вибрані праці до фольклористики та літературознавства» (передмова до видання Костомарова), «Минуле переростає в сучасність».

Інтерес до теми, порушеної у трагедії «Сава Чалий», викликаний загальними настроями, що панували в українському суспільстві кінця XIX-початку XX ст. В. Хропко зазначає, що Костомаров «створив найранішу українську трагедію й історичну драму» та «наділений тонким відчуттям «драматичності» [31. С. 38]. Валерія Смілянська пише: «Письменник-романтик,

знявши з Сави обвинувачення в зраді православної віри, робить його, навпаки, захисником її, не зрадником, а мучеником, жертвою інтриги зрадника Ігната Голого» [25. С. 12]. Та один з найгрунтовніших дослідників Миколи Костомарова та його твору «Сава Чалий» був М. Яценко. У своїх працях він вказує на те, що Костомаров перший на першу лінію твору висуває національне життя та звертає увагу на національний характер головних героїв.

Що ж до Івана Карпенка-Карого, то його критики дійшли єдиного висновку, а саме: «Сава Чалий» - це твір, який можна назвати справжньою трагедією. В своїй монографії Л. Стеценко найвищу оцінку надає саме «Саві Чалому». У ній дослідник намагається розглянути цей твір у реалістичному напрямку, звертаючи увагу на історичну правдивість та достовірність деталей, образів. Н. Падалко вказує на зображення справжнього «народного героя», що висловлює свою ненависть до людей вищих по класу.

Б. Шнайдер присвятив твору «Сава Чалий» Карпенка-Карого монографію «Трагедія "Сава Чалий" Карпенко-Карого і українська історична драма XIX ст». В ній науковець досліджує історичні джерела, до яких звертався Карпенко-Карий, прийоми, за допомогою яких автор творить сюжети та характери головних героїв, створює драматичний конфлікт: «Для визначення реалізму трагедії слід встановити насамперед ступінь її відповідності правді відображуваного нею минулого життя, тобто - ступінь її історизму. Проблема історизму, таким чином, є основоположною для розгляду реалізму трагедії, як проблема типовості обставин і типовості характерів, зрештою, як проблема творчого методу автора» [32. С. 56]. Окрім цього дослідник зазначав: «Типовістю обставин, в даному разі, є правдивість відображення тих умов і обставин, які спричиняються саме до таких, а не інших дій героїв; типовістю характерів - історична правдивість їх психології, їх індивідуальної пристрасті, історична правдоподібність їх почуттів, думок, вчинків» [32. С. 57]. Таким чином Б. Шнайдер вказував на те, що саме реалістичність дійства творить

справжній твір, який може показати справжнє життя та допомагає зануритись у дійство.

Іван Франко, аналізуючи трагедію, написану Карпенко-Карим вказує: «...це трагедія перевертня, що для особистої користі йде на службу до ворогів і наслідком реакції здорових останків національного життя гине в хвилі, коли його зрадницькі плани, здавалося, були близькі до здійснення» [29, с. 379]. Та : «...драма („Сава Чалий" Карпенка-Карого) мала велике значення для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства, і покотилася по театральних дошках як могутня проповідь повороту ренегатів до служіння своєму народові і його кровним інтересам» [29, с. 379].

1.1. Сава Чалий – баладний образ народного зрадника

Український народ за свою довготривалу історію знає безліч історичних постатей. Одні з них були просякнуті героїзмом, це наші герої, яких знають всі й по переказах та думах по яких виросло не одне покоління українців. Про них ходять легенди, їх досі бояться, а в країнах, де наші гетьмани та козаки вели бій, досі ходять чутки про їхній розум, силу, кмітливість, а подекуди і магію. Як приклад можна назвати: Іван Сірко, Іван Богун, Іван Підкова, Богдан Хмельницький, Петро Конашевич-Сагайдачний. Всі ці постаті показують нам, та й не тільки нам, ще й усім нашим минувшим та сучасним ворогам, силу українця. Мужність та хитрість, з якою йшли у бій ці козаки, буде ще не одне століття оспівуватися у піснях.

Про героїзм козаків чули ледь не всі у світі, та, на жаль, не всі вчили історію або ж просто не вірили у справжність переказів про наших незвичних та одночасно неймовірних людей. Якби люди цікавилися історією та читали й аналізували більше інформації, то війн на просторах нашої Землі було би набагато менше.

Варто розпочати із самого визначення козак. У перекладі з різних мов «козак» - це вільна людина, шукач пригод, найманець. Тобто козак ніколи ні за

яких умов не може бути підлеглим комусь, слухати чиїсь накази, окрім свого народу та гетьмана, що вибирався на загальних зборах більшістю голосів. Козак – це вільний воїн, представник війська із XII по XX століття. Хоча і зараз можна часто почути вислів «козача кров». І сучасні українські воїни – це теж козаки, тільки уже модернізовані, та дух який був, такий і залишився. Основне у козаків – це воля.

Та наша історія знає не лише своїх героїв. Українці з давен-давен берегли пам`ять не лише про величних козаків, гетьманів, опришків чи гайдамаків, а й про ниців зрадників. Подекуди інформація про зрадників збереглася краще та й поширювалася з більшою швидкість ніж вістка про хоробрість. Адже, як українці уміють шанувати своїх героїв, так само й карати зрадників, а пам`ять про їх «подвиги» передавати із покоління в покоління. Інколи навіть саме їм український народ надавав найбільшої ваги. Адже гірше, ніж зрада, немає нічого. Так трапилося і з Савою Чалим. Людиною, що могла повести гайдамаків вперед, ставши визначною історичною постаттю, та натомість він обрав гроші, зречення своїх побратимів та зраду.

Сава Чалий – один із перших та основних образів зрадника в нашій культурі. Хто ж такий Сава Чалий? Розпочнемо з того, що він реальний історичний персонаж. Український військовий, полковник, козацький сотник, ватажок гайдамаків, польський полковник, старшина у Потоцьких. Народився у селі Комаргород Ямпільського повіту, за іншими даними у селі Молокиш над Дністром. Був на службі у тодішній міліції князя, підпорядковувався Михайлу Рогуському, на той час, губернатору князя.

Якийсь час Сава разом із іншими гайдамаками жив на Січі. У 1734 році навіть брав участь у гайдамацькому повстанні на боці полковника Верлана в Правобережній Україні. Підтримав Пилипа Орлика та виступав проти присутності у Речі Посполитій російської імперії. Потім в Умані скляв присягу вірності московському полковнику Поланову, що був висланий на Поділля, щоб підтримати сходження на престол Августа III.

На Запоріжжі отримав підтримку полковника Василя Пхайка, сформував новий відділ гайдамаків. Згідно скарги до гродського суду князя Ро(у)жинського, з ним брав участь в нападі на Паволоч та Смілу восени 1736 року. Це не завадило невдовзі разом з загоном стати на службу до регіментара Малинського, який мав охороняти Придніпров'я від гайдамаків.

Як тільки повстання було придушене, то Сава Чалий знову просився у милість до польських панів, а саме став на службу до Потоцьких. В грудні 1736 року брав участь у виправі Милинського проти загону Медвідя, відзначився в сутичці під Боровицею. В 1737 році отримав самостійну місію охорони прикордоння. Не обмежувався пасивним вичікуванням, доходив до Кодака, Чорного Лісу. Після ліквідації наприкінці 1738 року надвірної міліції через брак фундушів Ю.Потоцький взяв його до себе на приватну службу до надвірного війська.

У 1740 році Сава Чалий повертається на Запоріжжя, де грабує хутори, розганяє варту та робить інші безчинства. 5 січня 1742 на Різдво Христове вбитий Гнаом Голим за зраду. Дружина та син змогли втекти.

Постать Сави Чалого в українській традиції ми зустрічаємо доволі часто. Так у в збірці “Молодчик с молодкою на гуляньи с песельниками, поющие новые песни: городские и деревенские, простые, ухарские и самые нежные”, яка містила п'ятнадцять українських пісень, за номером десять була надрукована балада “Був Сава в Немирові у пана на обіді”.

Звісно, що в усному побутуванні вона була відома ще раніше, десь на півстоліття до зазначеного часу. Свідченням того, що балада про Саву Чалого поширювалася ще у XVIII ст., є рукописний збірник Вагановського, в якому знаходиться найдавніший відомий запис цієї балади.

До розгляду залучено декілька варіантів балад. Найновішим є буковинський запис 1976 р. - варіант балади “Зажурився наш пан Сава на панському обіді”. Оскільки ми не маємо можливості скористатися першими рукописними записами балади, то звертаємося до не менш давнього варіанту

“Ой був Сава в Немирові в пана на обіді”, зробленого Зоріаном Доленгою-Ходаковським. Його запис вважається одним із перших, бо без інформації про збирача її надрукував М. Максимович у збірнику 1827 року “Малороссийские песни”, і це була перша українська публікація балади. У пізніших своїх виданнях-збірках “Украинские народные песни” 1834 року та “Сборник украинских песен” 1849 року М. Максимович при паспортизації балади вказує на записи З. Доленги-Ходаковського.

Очевидно, М. Максимович у 1827 р. не був знайомий з варіантом із збірника “Молодчик с молодкою…”, який був дуже коротенький і містив 36 рядків з великими пропусками, тому подав у своїй першій збірці докладніший варіант з 84 рядків.

Варіант запису балади 1827 р цікавий тим, що єдиний з усіх відомих на той час подає ім'я гайдамаки Микити замість Гната Голого, який, за історичними матеріалами, вбив Саву, і ім'я якого ввів уже М. Максимович у збірці 1834 р. Як свідчать записи, тереном побутування цього твору віддавна були Вінницька, Полтавська, Дніпропетровська області. Окрім цього, ще декілька варіантів було зафіксовано на Волині та Галичині.

Усі вище наведені балади мають одну і ту ж сюжетну лінію: зрада Савою Чалим свого народу, перехід на бік ворога та вбивство його Гнатом Голим. У всіх варіантів балади зберігаються одна і та ж сюжетна лінія, відміності ж сходяться до мінімуму.

Однією з характерних рис є віршований розмір балади - це чотирирядкова строфа з кількістю складів 8+6+8+6 і з римою. В основі цей розмір мають усі варіанти.

Окрему увагу слід приділити вступу до балади, а саме відомості про батька Сави – старого козака Чалого. У значній частині балад про нього не має жодної згадки або ж лише декілька слів. Тому можна зробити висновок, що вступ до балади виник пізніше:

«Гей, був в Січі старий козак, на прізвище Чалий,
Вигодував сина Саву козакам на славу» [22] .

Авторові ж балади не потрібно було вказувати жодних біографічних згадок, оскільки події у баладі були досить недавно, і в уточненнях на той момент не було сенсу. Виконавці добре знали, хто такий Сава, і могли без перешкоди починати з основної події: “Ой був Сава в Немирові в ляхів на обіді”. Згодом треба було з'ясувати для слухачів, що “відклонився до ляшенків в Польщу паном жити”. Все це склалося значно пізніше: коли дійсні факти стали вже менш відомі, то можна було вигадувати епічні картини про виховання Сави Чалого, про драматичне становище його батька в Січі і т.д..

Одну й ту ж баладу в різній місцевості супроводжували різні за своїм змістом перекази-пояснення. Особливістю прозових творів є те, що деякі з них, на відміну від балад, інтерпретують постать Сави Чалого як українського патріота та безперечним залишається факт його трагічної загибелі. Це пов'язано насамперед із тим, що під час народно-визвольних змагань українського народу проти польської шляхти в гайдамацьких осередках велася певна контрпропаганда, і не всі носії переказів пам'ятають, що Сава був зрадником, а виставляють його з позитивного боку, як поборника народної волі, як лицаря, що “по сто голів здіймав вражим ляшкам-панкам з плечей”.

Сава Чалий як історична постать з часом набирає все більше популярності серед народу. Згадка про цього гайдамацького ватажка залишається у мистецтві, живописі, у легендах, переказах, баладах.

Якщо ж говорити про живопис, то у 30-х роках XIX ст. в Харківському музеї Слобідської України до колекції полотен так званого “козака-бандуриста” приєдналося ще одне. Дослідники народних картин вважають, що на цій картині зображений саме Сава Чалий.

Трагічна доля гайдамацького ватажка Сави Чалого вабила до себе сучасників. У баладах, переказах та легендах змальовується цілий комплекс морально-етичних норм народу, поглядів на життя, на людину. У образах Сави Чалого і Гната Голого ми бачимо того, хто зрадив, і того хто несе кару. Балади пронизує наскрізний мотив зради та моральних страждань:

Як кинецця да пан Сава до Гострого Меча
Одлетіла голівонька із Савиного плеча...

Оце тобі пане Саво сукні-адамашки
Що ти нажив вражий сину із панської ласки...

Оце тобі пане Саво Церковички Святії руйнувати
Оце тобі пане Саво Школи наші закривати...

Оце тобі пане Саво ой нарід наш християнський
православний у рабство продавати.

Оце тобі пане Саво ой свої козацькії звичаї
і славнії лицарськії традиції гей забувати гей... [22].

Сава гине негідною смертю. Він зрадник, який потребує покарання. У народній баладі, у якому б то не було варіанті, ми бачимо засудження народом вчинку Сави Чалого. У очах мас він зрадник, який не має права на існування. Настільки він образив гайдамаків, що сам батько просив Гната Голого здійснити правосуддя над власним сином.

Ще одна цікава тема починає висвітлюватися ще з XV століття і продовжує розвиватися й до сьогодні. З нею пов’язують багато загадкових, не вивчених деталей. Образ козака-характерника по-різному інтерпретується,

висвітлюється, використовується й пояснюється в різних наукових, магічних, езотеричних, міфологічних дискурсах.

Проблема розгляду таємничих сторінок історії є однією з найважливіших сучасної української історії. Такі питання важко піддаються якомусь історичному методу дослідження. Дуже часто просто бракує джерел. І стосовно таких тем дуже часто виникають певні спекуляції. Сила козаків-характерників просто вражає.

Так ще у народних баладах та переказах, а пізніше у творах різних письменників ми бачимо, як використовуючи характерництво козак Кравчина допоміг Гнату Голому раптово схопити Саву Чалого, що вирісши на Січі та замість того, щоб жити у мирі та злагоді із побратимами, обрав інший шлях, шлях наживи, шлях зради. А зрадників на Січі карали жорстоко. Вирок міг бути лише один – смерть. Отже, Голий і Кравчина, «як відбували із Запоріжжя, то насипали в сап'ян (чоботи) своєї землі, набили її коням під копита і пообтикалися терном. Ось вона і одводе очі, як вони за лісами у своїй землі». Козаки вірили, що «хто чоботи скине, тому смерть, а хто шапку зніме, тому голову знімуть». Та й рідна земля за чисельними переказами завжди допомагала козакам, вона наділяла їх силою.

Всі балади про Саву Чалого, окрім перших варіантів, є переспівом. Так ми можемо побачити, наприклад, місце дії – обід у Немирові. У всіх варіантах присутня ця назва, лише де-не-де у видозмінених варіантах: «в Нумерові» Оскар Коберг, «в Нерові» або ж «в Миру» записи Якова Головацького. Ще це можна простежити на прикладі соціального становища, в одних варіантах Сава був на службі у пана («Гей, був в Січі старий козак, на прізвище Чалий»), в царя (Б. Бистор) або у попа (Яків Головацький).

У записах Максимовича та Чубинського Сава при поверненні додому відчуває тугу за минулим: «Ой доле, каже, доле, щербатая доле». В інших варіантах теж є ця згадка: «Їде Сава додомоньку, чогось зажурився» або «Десь на мене, молодого, бідонька кладеться».

У Вацлава з Олеська:

Був пан Сава в Немирові в пана на обіді

Ой ще не знав, та й не чував своїй тяжкій біді

У всіх варіантах української пісні Сава посилає за пивом/медом/вином хлопця або ж джуру, зрідка дівку. Наказ повторюється тричі – символічне число для всіх українців. Однак у варіанті Вацлава з Олеська – Сава просить вина.

Щодо нападу на Саву теж практично у всіх баладах простежується одне й те саме – це або напад гайдамаків/козаків у більшості варіантів, а у Максимовича й Костомарова – є посилання на історичну особу – Гната Голого із поплічником Кравчиною. Та, що цікаво, у Максимовича єдиного є згадка про Микитку.

Ще одне, що відрізняє раніші варіанти балад від більш пізніх, так це згадка батька Сави. У давніших версіях її просто немає, або ж згадано даного персонажа кількома словами. В декількох пізніших версіях цей персонаж є змальований куди більше.

Якщо говорити лише про фольклорні мотиви, то у баладах, немає різниці у який час вони були написані, у кожній з них посил є доволі чіткий та простий: гайдамацький ватажок – зрадник – страта. В українському народі ім`я Сави Чалого пов`язується лише із тавром - «зрадник». У жодному варіанті народ не намагається виправдати Саву, та не зважає на чинники, що призвели його до такого вибору. Якщо ж звернутися до образу Сави Чалого в літературі, то побачимо, що цей герой є дуже цікавий, бо його вчинки можна трактувати зовсім по-різному. Ми можемо отримати як народного зрадника, що зрікся власної віри, так і людину, що заплуталась через неприйняття побратимами та й

власним батьком. Так і вчинили класики української літератури Микола Костомаров та Іван Карпенко-Карий. Кожен із них розглянув Саву Чалого з різного боку, що ми й покажемо у наступному розділі.

РОЗДІЛ 2. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОБРАЗУ САВИ ЧАЛОГО У ЛІТЕРАТУРІ

Хто ж такий Сава Чалий? Вигаданий персонаж чи реальна історична постать? Отже, які ж відомості ми маємо. Насамперед, це Дума про Саву Чалого, у якій ми отримуємо відомості про те, що Сава Чалий це син Івана Дмитровича Чалого (Сірка). Чалий — кінь сірої масті, у народі — Сірко. Та у даних про самого ж Саву Чалого до певного часу існувала плутанина. Протягом багатьох років його вважали за діяча не XVIII, а кінця XVI ст. - початку XVII ст. - часів Наливайка. Такі неточні дані вперше подав І. Срезневський у "Запорожской старине", базуючись на звістках популярної на той час "Історії русів" про те, як українська шляхта після Наливайка, подібно до Сави Чалого, зрікалася своєї народності і переходила на службу до завойовників.

Перші ж такі саме історичні відомості про дану постать подають А. Скальський та Д. Мордовець, та, на жаль, і вони мали більш легендарний характер, бо автори дозволяють собі фантазувати, додавати зайвої, непідтвердженої інформації.

Та першим, відомості про Саву Чалого поклав на твердий історичний ґрунт В. Антонович в "Архиве Юго-Западной россии", чим розвіяв всі хибні твердження про даного персонажа. Цей матеріал містить оригінальні акти і документи часів гайдамаччини, листи шляхтичів, записи в міських книгах, повідомлення польських газет того часу, універсали коронного гетьмана, скарги панів на гайдамаків. Також польський письменник і історик Й. Антоній (А. Ролле) в праці «Сава Чаленко. З гайдамацької історії минулого віку» використовує досить важливий матеріал, недоступний для інших дослідників. Це том розпоряджень рашківського губернатора Михайла Рогуського від 1728 по 1740 рік [23, с. 7].

Усі інші розвідки істориків про останню чверть XIX просто базуються на даних їх попередників та широко використовують народну баладу, що має здебільшого дидактичне спрямування.

Звідки ж походив Сава Чалий? Володимир Антонович вказував на його походження з міщан Комаргородка Ямпільського повіту. А.Ю.Роллє вказував на походження з села Молокишу над Дністром. Розходження ж походять від свідчень пійманого гайдамаки Андрія Суляка (серед повстанців Верлана), який тоді вказав на двох Сав, а саме: один із них це так званий поручник з Молокишу (версія Роллє), другий — це сотник з Комаргородка. Та більш правдиву версію висунув В.Антонович, бо в актах тільки сотник з Комаргородка писався Чалий [34, с. 163].

Які ще відомості ми маємо. Отже, відомо, що Сава Чалий перебував якийсь час на Запорозькій Січі, згодом служив сотників надвірного загону в польських князів Четвертинських.

У 1734 році брав участь у повстанні гайдамаків на боці сотника Верлана . В Умані склав присягу на вірність Московії в особі полковника Полановского, який був висланий на Поділля для підтримки кандидатури на трон Речі Посполитої Августа III. На чолі сотні взяв місто Шаргород. В Могилеві забрав майно у грецьких купців, які везли товар до Києва. За їх розповіддю полковнику російському фон Фрайденту, був арештований, посаджений до тюрми у Білій Церкві, звідки втік на Запоріжжя. На Запоріжжі отримав підтримку полковника Василя Пхайка, сформував новий відділ гайдамаків. Згідно скарги до гродського суду князя Рожинського, з ним брав участь в нападі на Паволоч та Смілу восени 1736 року. Це не завадило невдовзі разом з загоном стати на службу до регіментара Малинського, який мав охороняти Придніпров'я від гайдамаків.

Після придушення повстання знову перейшов на польський бік, став на службу маґнатів Потоцьких як полковник на службі Речі Посполитій. Амністію отримав за згодою великого коронного гетьмана Юзефа Потоцького. В грудні

1736 року брав участь у виправі Милинського проти загону Медвідя, відзначився в сутичці під Боровицею. В 1737 році отримав самостійну місію охорони прикордоння над Тясьмином. Не обмежувався пасивним вичікуванням, доходив до Кодака, Чорного Лісу. Після ліквідації наприкінці 1738 року надвірної міліції через брак фундушів Ю.Потоцький взяв його до себе на приватну службу до надвірного війська. Мав наглядати за безпекою Немирівського ключа, отримав у доживоття села Рубань, Степашки (в ньому заклав двір, завів стадо коней).

В 1740 році виправився на Запоріжжя, зруйнував сторожу над Богом, розігнав варту, пограбував сусідні хутори, спалив церкву. Козаки заприсяглись помститись. Вночі на Різдво (православне) 5 січня 1742 року гайдамаки загону Гната Голого напали на двір у Степашках, вбили його, спалили маєток; шкоду оцінили у 80000 золотих польських. Дружина з немовлям втекла при допомозі служби. Був страчений гайдамаками з загону Гната Голого за зраду.

Отже, ми можемо зробити висновок, що Сава Чалий реальний історичний персонаж із своєю індивідуальною та дуже цікавою життєвою історією, яка закарбувалася у пам`яті не одного покоління українців. Не дивно, що про нього складали думи, не однією народною творчістю оспівувався цей персонаж. Не пройшов його образ і крізь літературу. Не один автор намагався описати історію Сави Чалого, його думки, пояснити його вчинки чи то з боку почуттів чи то з боку історичних реалій. Одні виправдовували його вчинки, інші ж засуджували. У даній роботі ми розглянемо як же Саву Чалого, як історичну постать, літературного персонажа та просто людину, розглядали Іван Карпенко-Карий у однойменній трагедії «Сава Чалий» (1899) та Микола Костомаров у своїй історичній драмі з ідентичною назвою (1838). При зіставленні творів “Сава Чалий” М. Костомарова і І. Карпенка-Карого можемо спостерігати своєрідні риси трагедії. У цьому певну роль відіграла й традиція, як фольклорна, так і загальнолітературна, творчі індивідуальності авторів та характер осмислюваного матеріалу. Широко відома народна балада “Ой був в

Січі старий козак…” мала велику кількість варіантів, але вихідну етичну позицію й висновки зберегла незмінними. Відповідно до цього, драматурги, розвиваючи тему вірності і зради, змушені були розробити власну, особливу систему обґрунтувань вчинків персонажів, що і привело до жанрового визначення твору.

У 1860-х р. Марко Вовчок написала невеликий твір російською мовою “Сава Чалий”. Продовження цієї теми знаходимо у творах Б. Крупницького “Пилип Орлик і Сава Чалий” (1939), В.Домонтовича “Приборканий гайдамака” (1940), М.Сиротюка “На крутозламі” (1984). Досить значна кількість художніх творів про Саву Чалого була написана поляками: перша спроба літературної обробки баладного сюжету у Альбіна Незабітковського (“Сава Чалий”), Августа Бельовського (дума “Сава”), Густава Зелінського (поема “Атаман Сава”), Адама Пенькевича (“Дума о Саве Чалом козаке”), Теофіля Букара (“Сава”), Теодозія Кшивіцького (“Сава, песнь лирника”).

2.1. Романтична інтерпретація образу Сави Чалого в однойменній трагедії М.Костомарова

В українській літературі першим відтворив образ Сави Чалого М. Костомаров у п`єсі «Сава Чалий», що стала новим словом в українській драматургії XIX століття. Написаний твір у 1838 році. Це також перша історична драма в новій українській літературі. Сам автор визначив її жанр як «драматические сцены на малороссийском языке».

Микола Костомаров опрацював три варіанти пісні про Саву Чалого:

- зі «Запорожской старины» І. Срезневського
- з пісні «Гей, був в Січі старий козак»
- з видання пісень «руських» Вацлава з Олеська.

Коли Костомаров вирішив написати історичний твір, опираючись на народну пісню, він мав чітке розуміння, що її не можна сприймати за історичну дійсність, позаяк «исторические события підвергаються…отступлениям от

действительности» [14, с. 109]. Тобто у написанні цього твору Костомаров спирався як на історичні відомості, так і на народні оповідки.

Через недостовірні історичні відомості Костомаров припустився помилки, а саме переніс дію у XVII століття. Через що потім піддався критиці, та й сам визнавав свою помилку: «Взявши зміст із відомої народної пісні, зробив велику історичну помилку, довільно віднісши подію, оспівану в цій пісні, до першої половини XVII ст., тоді як вона належала до першої половини XVIII ст.» [16, с. 449].

Історія Сави Чалого не мала великого значення, бо його постать не входить до переліку видатних осіб епохи. В цьому випадку можна сказати, що Саві Чалому “пощастило”, оскільки на той період було досить багато значних історичних осіб, які не викликали такого великого резонансу в суспільстві, як історія Сави. І перед 1741 роком, і після нього в історії української визвольної боротьби були люди вагоміші за Гната Голого та Саву Чалого, які становлять величезний інтерес для історика, та саме народні приповідки, оповідки, легенди обходять цих осіб стороною. Не з`являються їхні постаті і в літературі, проходять повз увагу поетів.

А пов`язано це швидше за все із тим, що український народ таврував зрадників, та передавав інформацію про них через покоління. Що цікаво, погляд на певного історичного персонажа, теж багато в чому залежить, хто на нього дивиться. Це стосується і нашої літератури, позаяк твір про Саву писали і Костомаров і Карпенко-Карий, та описана ця постать у них по-різному.

Головний герой твору М. Костомарова, Сава Чалий у п`єсі розкривається з різних сторін:

- борець за натурою, кладязь правди та свободи;

- людина, що піддається власному егоїзму, який врешті-решт приводить до внутрішнього конфлікту, і як результат до великої трагедії – смерті від рук побратимів.

Микола Костомаров у своїй драмі змальовує різні рівні конфлікту, що було новітнім для творів того часу. Суперечності можна помітити як у

зовнішній, так і внутрішній площині. Сварка Сави із козаками, боротьба за посаду із батьком, конкуренція з товаришем – внутрішній конфлікт із самим собою.

В основі «Сави Чалого» Костомарова – народна пісня про зраду Батьківщини і зрадника, якого врешті-решт не минає народна помста. Та Костомаров не просто слідує за наявними даними: історичними відомостями та народними баладами, а вводить у п`єсу нові деталі для зображення ширшого драматичного тла. Окрім цього, Костомаров змальовує Саву Чалого як позитивного героя. Народні пісні, балади, легенди, перекази про цього історичного діяча передають лише загальну негативну оцінку подіям, вчинкам людей, та не передають внутрішніх переживань героїв, їх роздумів, сумнівів. Автор трагедії відійшов від естетичної природи народного твору та по-своєму трактував образи персонажів, додав власне бачення внутрішнього світу персонажів, визначив та змалював характери героїв п`єси. У цьому і є головна відмінність між твором Костомарова та народної піснею. Тому навіть те, що автор перемістив персонажів у інше століття можна вважати його волею, а не історичною неточністю. Головними тут виступають не події, а люди. Ось тут і проявляються ознаки романтичної драми: не варто прискіпливо вимагати від певного твору дотримання чіткого змалювання подій, а головне відтворити загальні закономірності історії.

Окрім цього, навіть, якщо тема п`єси залишилась традиційною, а саме помста зраднику, то саме над особистістю самого зрадника Костомаров пропрацював більш повно, що є одною з визначних рис драматичного твору. Автора більшою мірою цікавить саме внутрішній світ персонажів, передумови до того чи іншого вчинку, ніж фабула твору, яка описана у народних піснях.

П`єса Костомарова розпочинається із сцени зібрання старшин в степу над Дніпром, яка прирівнює два часи: нинішній і минулий: «Открытое место в поле, усеянном кустарниками. В глубине театра — горы. Издали синеет Днепр, а за Днепром видна песчаная степь» [18, с. 173]. Під час цієї сцени старшини

згадують Остряницю, Сагайдачного, і врешті-решт приходять до висновку, що їм необхідно обрати гетьмана для захисту православної віри.

Образ Сави Чалого можна назвати доволі схематичним, щоб повністю усвідомити долю і трагедію цьоого козака. На перший погляд, доля досить привітно ставиться до Сави. Він молодий козак (за оповідками, не більше 30-ти років), що завоював неабиякий авторитет та повагу до себе у побратимів, він добре їм прислужився у двох битвах з поляками. Про нього народ співає та складає пісні:

Ой то ж наш Сава в поход виступає,
На конику вороному жахом вигравае;

Бухо ляхів дві тисячі, зосталося двісті,
Ще й багацько та за ними візьметься користі.

Як подивиться пан Сава на правую руку:
Ей, вискочи, коню, коню, із лядського трупу.

Як подивиться пан Сава через праве плече,
Позад його, поперед його кровавая річка тече. [22, с. 173].

Здавалось б, його майбутнє це однозначно стати гетьманом, провідником козаків. Та доля на все має свої плани.

Костомаров найбільше своєї уваги приділяє постаті Сави Чалого, автор наголошує на його особі, вперше це проявляється при виборі гетьмана. Загинув улюбленець козаків гетьман Остряниця, тоді ж і виникає потреба у новому гетьмані. Та Саву не обирають, а вибір падає на його батька - Петра Чалого, що і стає першою передумовою для відступництва: «Піду, куди очі дивляться! Коли я їм не до мислі, так і вони мені байдуже! Виженуть горобця із-під оселі, так він і до другої полетить! У ляхів землі багато: може, вони, як спом’януть про теє, яке колись їм лихо я завдавав, та узнають, яка мені за се заплата була,

приймуть мене до себе та где більш зважатимуть, чим ті, за кого я отут (указывает ка грудь), аж шість ран залучив. Поблукаю по білому світу, а там, може... Та вже мені шаблею не маяти! Пройшли мої літа із світа, як лист із дерева!» [22, с. 174].

Під час розвитку сюжету події ускладнюються з психологічного та морального боку. Гнат стає найбільшим ворогом Сави, який у свою чергу встигає одружитися із Катериною Вакулиною, яку кохав і хотів взяти за жінку Гнат. Історія не має точних даних, щодо дружини Сави. Невідомо чи то була вдова рашківського пиятики чи дочка терехтемирівської вдови. От і козаки, обурені діями Сави, вирішують його покарати. Батько ж Сави, який присутній у Костомарова (у перших народних баладах, про нього не має згадок), не знаходить у собі мужності для того, щоб захистити сина. Це теж певним чином показує нам чому Сава вчинив так як вчинив, і опинився перед такою моральною проблемою. Адже, якщо батько не тільки не постояв за сина, а під час обрання гетьмана схиляв козаків до того, щоб не обирати Саву, то яке ж ставлення було батька до власного сина.

У народній пісні Сава засуджується за зраду Батьківщини, за честолюбство, ці гріхи, за баченням народу, заслуговують на смертну кару. Помста Саві стає священною помстою, і виконавця даної волі народу у піснях сприймають як того, якому варто оточити ореолом слави та подвигу. Що у народних піснях, що у літературних творах цей «священний» обов`язок виконує Гнат Голий. Та всюди різний фінал, точніше, різне розуміння дій та вчинків Сави.

У фіналі п`єси Костомарова загострюється конфлікт між Савою Чалим та польською шляхтою. Сава намагається звернутися із проханням до Копецьпольського щодо примирення козаків із поляками. Та у свою чергу, він отримує відповідь, що козакам слід вважати поляків не за братів, а за панів. У цей момент Сава остаточно зрозумів якої помилки припустився, та у якому невигідному для себе становищі опинився. Та й тоді козак не став ні зраджувати власної віри, ні приставати до унії.

Костомаров у фіналі через уста Сави пояснює причини його життєвої помилки, вказує на мотиви тих чи інших вчинків, пояснює моральний вибір персонажа опираючись на риси його характеру: «Куди не підеш, усе люди! Тому тільки життя на світі, хто з ними у ладу. Тільки той щастя бачить, хто до них покірливий. Я не вмію з ними жити, хочеться, щоб то старшим бути над усіма!» [18, с. 176].

І ось тут відбувається те, що різнить твір Костомарова від народної творчості та від п`єси Карпенка-Карого. Козаки на чолі з Гнатом Голим зрозуміли двоїстий характер Сави Чалого: «Ви загубили Саву за те, що він до нас був приязний, а Ігнат Голий іще більше вас зрадив. Коли у Сави Чалого і думки не було до нас приїздити, він усе звіщав пана Конецпольського. Він і Саву на се підмовляв, і мене до його проводив. А після того й на Саву писав, що він обманює Конецпольського. Ігнате, чи пізнав мене? Коли виїздили із Терехтемирова, я був у тебе і ти мені казав, що таки Саву згубиш, а ми щоб нехай вас стерегли і всіх старшин переловили; іще ти й сам божився мені, що у сім ділі помагатимеш. Що? Відрікатися станеш?» [18, с. 179] та «Обніс сучий син неповинних. Ох! покарає нас Господь за се! Гетьман наш бідний! Що ми йому й казатимемо!.. За сценою слышен пронзительный крик. Вбегает П е т р о Ч а л ы й. Убийцы потупляют глаза в землю» [18, с. 179].

Хто ж такий Сава Чалий очима Костомарова? Це честолюбець, який став жертвою своєї ж пихи та гонору. Автор засуджує його за те, що Сава не зміг підкоритися батьківській волі, що був доволі необачним у своїй поведінці із побратимами та поляками. Гнат Голий ж виступає підбурювачем, тобто він усіма силами сприяв зраді Сави. Тут виходить, що зрада Сави це не лише внутрішній вибір, а й зовнішній вплив – Гнат Голий є справжнім винуватцем всіх бід та неправильних вчинків Сави Чалого.

У п`єсі Костомаров акумулює свою увагу на конфлікті, певному протиборстві між Гнатом Голим та Савою Чалим, що і певною мірою визначає композицію твору та його діалогічний характер. Трагедія ж Сави як людини вимірюється у Костомарова не тільки зрадою, а ще й невиправданою

поведінкою Гната Голого, який певним чином підбурював, штовхав Саву до неправильних вчинків.

Сава Чалий у змалюванні Костомаровим це сильний, романтичним герой, що не боїться йти проти мас, правда, всі його дії заздалегідь приречені на невдачу. Внутрішні суперечки ділять душу Сави на дві частини, його образили ще й привселюдно. Саме Гнат Голий «підказує» нашому герою про перехід до ворожого табору. На жаль, Саві вистачило одного публічного удару та декілька «дружніх» слів Гната Голого, щоб зробити неправильний вибір, який приведе його до трагедії. А прозріння Сави можна вважати своєрідним продовженням його власної помилки, й тому є не менш трагічне, тому що він досі не втрачає своєї віри у благородство короля, хоч і мав розуміння, що опинився в не найкращому становищі, між «двох вогнів».

Костомаров проводить героє своєї п`єси через багато випробувань, чим саме намагається розкрити глибину безодні, в яку втрапив Сава.

Психологізм історичної драми зумовив і особливості її художніх прийомів. У монологах часто можемо зустріти самохарактеристику, а діалоги ж максимально виражають настрої героїв. Зразком таких монологів слугують висловлювання самого Сави Чалого. Він висвітлює свої настрої, плани та одночасно бідкається чи взагалі здійсниться все те що він задумав.

Ще один феномен Сави Чалого полягає у протиборстві його натури батьковому характеру та у зіткненні цієї незалежної та індивідуальної натури із широкою масою козацтва, яка рішення приймає більшостю голосів, і підтримує це рішення без заперечень. От саме і це право, право особистості на свою думку, на свою людську гідність, на свої думки з того чи іншого питання, на свій вибір життєвої позиції у світі прирікає нашого козака на існування між «своїми» і «чужими». Його прагнення до свободи, до власної волі так чи інакше призвело би до неминучого конфлікту, або з козаками, або із польською шляхтою.

Ось так і вийшло, будучи неприйнятим у жодному із світів, Сава залишається один на один із собою, своїми проблемами. Конфліктний простір

Сави є досить широкий. Сюди можна виділити такі конфлікти: конфлікт героя із козаками, що гідно не оцінили хлопця; внутрішній бар`єр до батька, якого незаслужено обрали гетьманом замість нього; конфлікт із Конецпольським через віру; та, мабуть, один із основних, конфлікт із Гнатом Голим на грунті кохання до Катерини. Та рушійний конфлікт – це конфлікт із самим собою, внутрішній конфлікт, що стає первородною причиною всіх інших вищевказаних конфліктів і врешті-решт переростає у величезну душевну драму, що призводить в кінці до загибелі головного героя.

Та ось цей внутрішній конфлікт, насправді, криється у характері Сави. Це його прагнення до свободи, яке переросло з часом у волю до влади. Ця воля, як присуд долі, з якою козак намагається боротися, намагається реалізуватися як особистістість, але в інтересах народу. Досить багато він зробив для цього раніш. Та для повної реалізації необхідно, щоб вся козацька громада визнала його, його неординарність, його потрібність, його вміння, знання та змогу вести за собою: «Тепер у мене зоставалася одна думка: щоб мене вибрали гетьманом» [18, с. 178].

Те що Саву не обрали гетьманом спровокувало його, його життєву трагедію. У цей момент проблема самореалізації стала для нього вже вибором між козаками та поляками, своїми та чужими. Коли Сава вирішив таки іти на службу до поляків, то у цей момент він відчуває справжні муки, що призводять до думок про самогубство. Врешті, він вирішує поєднати те, що є непоєднуваним: дістати гетьманство від поляків і послужити рідній Україні.

Хоч ніхто із героїв п`єси не виступають як романтичні рупори ідей Костомарова та все ж ідеологічна спрямованість твору однозначна. Адже ж чого варта лише одна думка про примирення поляків та українців, яку, до речі, сам Костомаров і до цього твору висловлював не один раз. Цю ідею автор потім покладе і в «Переяславську ніч».

Досить логічним з одного боку є те, що перешкодою до розв’язання даного конфлікту стає православна віра, а саме те, що Сава не спроможний був зректися її. Ось тут наявна ще одна концепція, якої притримувався Костомаров.

Автор не однієї історичної праці, вказував на те, що побудником національно-визвольної війни українців була саме боротьба за віру, боротьба проти католицизму, за православ'я.

Найтрагічніше в п`єсі Костомарова, мабуть, є те, що Сава помирає так і не розв`язавши своєї душевної драми. Сава у кінці твору розуміє, що в тих історичних обставинах, в яких йому випало жити, які обмежували свободу особистості, іншого виходу просто таки не було.

Історичні Ігнат Голий та Сава Чалий були учасниками антишляхетського повстання Верлана на захист Августа 3. Справді Сава у той час перейшов на бік поляків, шляхти, а його опонент доволі довго ще боровся проти цієї самої шляхти. Та Костомаров пишучи цю трагедію не мав ще повних історичних відомостей, а використовував лише наявні історичні факти та народні пісні. Драматург втілив романтичний погляд на історію. Усі конфлікти наявні у творах мають свої мотиви: чи це образа і честолюбство, чи це заздрість і бажання помсти. Козаків ж зображено доволі структурно: вони одночасно можуть бути і сентиментальними і жорстокими, забобонними та легковірними, корисливими та патріотичними. Та кожен по різному. От якщо брати до уваги Павла та Андрія, то перший зображений у творі як справедлива та розумна людина, а от другий «скорий на вчинок».

Отже, Сава Чалий в трагедії Костомарова змальовується як позитивний персонаж, хоч і негативні риси теж присутні, такі як честолюбство та бажання влади. Покинувши своїх побратимів, козак так і не знаходить ні спокою, ні щастя на ворожій стороні, і як наслідок опиняється на «роздоріжжі»: і назад повернутись не може, і там, де перебуває, йому некомфортно. У душі Сави відбувається чимало цікавих процесів. Внутрішня боротьба врешті-решт приводить героя до повернення до своїх побратимів та загибелі від руки колишнього товариша Гната Голого.

Трагедія «Сава Чалий» - це перша історична драма в новітній українській літературі, в центрі якої перебувають не визначні події, а саме особистість, яка творить історію. Микола Костомаров написав дану трагедію не як історик, а як

людина, що здатна переживати та усвідомлювати історію не лише через дати і факти, а й через почуття. Осмислення історія не через факти, а через людей, їх внутрішній світ, внутрішній вибір, на основі якого і твориться історія. Хоча як історик автор серйозно підійшов і до вивчення історичного та фольклорного матеріалу. Драматург використав досить великий обсяг літературних засобів для творення образу Сави Чалого: портретні характеристики, мову персонажа, поведінку і вчинки Сави та інших героїв твору. Саме внутрішня природа і визначає подальшу долю головного героя трагедії. М. Костомаров у «Саві Чалому» відійшов від стандартного фольклорного трактування головного героя, він не змальовує Саву як зрадника, а поглиблює знання про його внутрішній світ та вказує на причини, які слугували його вибору.

Справжнім ж лиходієм у трагедії автор змальовує саме Гната Голого, який був переслідуваний почуттями заздрості та злості не зміг себе зупинити навіть перед вбивством друга. Костомаров обравши Саву Чалого як «позитивного героя» свідомо перетворює Гната Голого у злочинця, який підштовхує Саву на зраду.

Микола Костомаров зміг надати національній драмі історіософського значення та глибокого психологізму, відтворити протиріччя історії, тим самим створивши новий тип героя, що на той проміжок часу відрізнявся від попередньої традиції змалювання героїв в українській драматургії.

2.2. Ремінісценції образу Сави Чалого в історичній драмі Карпенка-Карого «Сава Чалий»

Як згадувала Софія Тобілевич, дружина І. Карпенко-Карого: «Народна дума про Саву Чалого збудила в Івана Карповича цікавість до кращого обізнання з тим періодом історії України, в який міг діяти ватажок-гайдамака, що зрадив народній справі... Багато і довго міркував письменник над темою,

над розгортанням сюжету трагедії людини, яка в своєму серці мала вірність і любов до батьківщини, а проте пішла хибним шляхом» [11, с. 578-579].

Довгий час дослідники не могли з`ясувати, до яких саме джерел звертався письменник у своєму творі, а все через те, що під час громадянської війни вся особиста бібліотека драматурга, разом із його чернетками були знищені. У самих ж примітках до «Сави Чалого» у різних виданнях твору: 1921,1936,1989 рр., як джерела вказані: оповідання А. Ролле, однойменна трагедія Миколи Костомарова, народна балада і т.ін.. Окрім цього, на кінець 19 століття про Саву Чалого було вже надруковано чимало історичних відомостей, із якими звісно Карпенко-Карий був достатньо обізнаний.

І. Карпенко-Карий у своїй трагедії намагається висвітлити всі події якомога правдивіше саме із історичного боку, він прагне відобразити тодішніх людей та середовище, у якому вони жили. Письменник опрацьовував чимало різних джерел, але до уваги взяв саме ті, які змогли допомогти відтворити історичне тло тієї епохи, в якій проживав Сава Чалий. Мабуть, одним із найавторитетніших видань для Карпенка-Карого був «Архив Юго-Западной россии», із якого в текст твору перенесені різні дані: про податки, факти про Українську партію в Лисянці, про гайдамаків, про економічні утиски селян, факти про таких діячів, як Сава Чалий, Гнат Голий, Микола Потоцький.

Тобто у першу чергу саме офіційні документи дали історичні відомості про Саву, які і мав на руках Карпенко-Карий при написані своєї драми. Та не лише історичними фактами обмежився письменник. Окрім них, автор опрацьовував ще одне джерело, фольклорне, а саме варіанти народної пісні про Саву Чалого «Ой був на Січі старий козак» та той фольклорний матеріал, який змогла зібрати його дружина Софія Віталіївна Тобілевич.

Що ж до ідейного змісту «Сави Чалого», то він досить тісто пов`язаний із часом створення трагедії. Основою цього змісту стали ідеологічна та суспільно-політична ситуація в України наприкінці 19 століття, боротьба за національну свободу, зумовлена швидким розвитком капіталізму, загостренням конфлікту

між різними економічними класами: «В характері часу і зумовленої ним боротьби і коренилися ті об'єктивні джерела та імпульси, які спричинилися до звернення драматурга саме до даного історичного моменту, який становить зміст його трагедії і саме до такої ідейно-художньої реалізації цього змісту» [37, с. 260].

З вищесказаного можна зробити висновок, що інтерес до теми порушеної у трагедії «Сава Чалий» викликаний загальними настроями, що панували в українському суспільстві кінця XIX- початку XX ст., про що також у свій час писав Іван Франко: «...драма („Сава Чалий" Карпенка-Карого) мала велике значення для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства, і покотилася по театральних дошках як могутня проповідь повороту ренегатів до служіння своєму народові і його кровним інтересам» [29, с. 379].

Основна подія, що описана в трагедії відбувалася у другій половині 30-х рр. XVIII ст. на Правобережій Україні, що на той час була підпорядкуванням Польщі. Цей час опісля назвуть часом гайдамаччини, той історичний період, коли на українських землях ширилися народні заворушення проти утиску польської влади, які найбільшого піку досягли у 1768 році. Оповідь, довжиною у шість років, що знайшли своє відображення у трагедії Карпенка-Карого, характеризувалася пожвавленням гайдамацького руху на чолі із такими провідниками як Сава Чалий, Гнат Голий, Медвідь, Грива і багато інших.

Карпенко-Карий у п`єсі зображує два табори: народні маси (гайдамаки на чолі із Гнатом Голим) та Сава Чалий і його оточення, що підтримували головного героя та з якими колись шанований козак пов`язав свою подальшу долю. Драматург змальовує Саву Чалого як персонажа, який зіткнувся із певною вищою силою, виграти у якої було просто неможливо у дану історичну епоху. Сава намагався зробити неможливе, хотів примирити те, що неможливо було примирити: «Замір великий, як дим в повітрі, розлетівся! Замість війни –

безладний рух піднявся знову; біля стерна став Гнат Голий, чоловік без жодної освіти, і поведе братів на страту, а край – на певну гибель» [11, с. 317].

Починаючи читати твір, що ми бачимо. Сава Чалий – народний ватажок, якого поважають, до якого прислухаються, кого бояться вороги. Та через певні історичні події загострюється потреба у боротьбі із панським ярмом, та сил у козацтва для цього стає замало. От Сава і вносить свою пропозицію вирішення даної проблеми, та не збройним шляхом, як до цього звикли гайдамаки. Ватажок пропонує декілька варіантів дій. Перший з яких це відійти на нові незвідані землі та освоїтися там, другий ж надання пільг людям. Другий варіант набагато складніший у виконанні, але можливий.

От і поступово ширяться розбіжності між Савою і простими людьми. Ось тут і відбувається розрив між козаком, який хоче вирішити проблему без збройного повстання та гайдамаками, які відчули смак від перемоги, та вже не могли зупинитися. Було б набагато легше, якби Саві довелося обирати між добром і злом, у таких випадках вибір зазвичай очевидний. Але ні, на долю цього персонажа випав складніший вибір: між меншим і більшим злом, добра у цьому переліку не було. Тут і відбувається надлам, зазвичай у таких ситуаціях, коли немає добра, то саме те, менше зло починає сприйматися людиною як добро, як єдино правильний вибір: «Не проти народу я воюю, а проти гайдамак; народові ж бажаю миру і спокою» [11, с. 345].

Всі пропозиції Сави були відкинуті його побратимами. А на фоні Гната Голого, який закликав: «Пора нам почать зненацька нападать і різать, і палить напасників» [11, с. 310], і взагалі виглядали як пропозиція здатися, що було неприйнятним у той момент. От ми і отримуємо вибір між обома світами, світом Гната Голого, який палко закликає до боротьби саме через зброю, і світом Сави Чалого, який надає перевагу вирішення проблеми без крові:
«„...понесуть...на Україну і смуту, і пожежу, і кров проллють ріками, без жодної користі для народу, а потім і самі на полях всі сконають» [11, с. 315].

На чиєму боці була правда складно сказати. Та у таких складних життєвих ситуацій кожне рішення повинне залежити від багатьох чинників. Інколи мирне рішення не приведе до справжнього миру, а лише зброя зможе вирішити конфлікт і привести до миру, якби парадоксально це б не звучало. Можливо, Сава просто народився не в ту історичну епоху, і не на тому боці конфлікту. Та, захищаючи свій погляд на життя, Сава бере відповідальність за свій вибір.

У творі Карпенко-Карий спробував поєднати ідею народно-визвольного повстання із гуманістичними ідеями. Якщо дивитися з цього боку, то ми бачимо, що Сава Чалий постає лицарем із широким кругозором, що не прагне воювати, а хоче досягти миру не проливаючи нічиєї крові. Такий погляд можливо лише припустити, якщо воювати доводиться із суперником, який теж має хоч трохи моралі. В іншому випадку, якщо дотримуватися даних настанов, то кінця краю війни тоді не буде, це буде просто знищення однієї нації другою. Тому інколи такі пропозиції є не те що неправильні, а просто неможливі. І той, хто продукує такі ідеї, просто до кінця не розуміє чим це все може завершитись. Гуманізм це завжди добре, він необхідний у будь-якій історичній епосі, та не завжди він спрацьовує так, як має спрацьовувати. Навіть гуманізм має свої межі. Тож, якщо Сава Чалий хотів вирішити проблему, що виникла під час його життя, використовуючи принципи гуманізму, то впершу чергу йому було необхідно обдумати всі свої дії, всі наслідки, та всі можливі варіанти, у іншому випадку, це буде вважатися зрадою, зрадою своїх, що і відбулося як у історичній ретроспективі і що зобразив у своєму творі Карпенко-Карий.

Та все ж давайте спробуємо розглянути саме цю гуманістичну ідею Саву Чалого. Ось теза, яку виголошує у монолозі сам Чалий: «О ненько, моя рідна Україно! Невже ж тобі судилося весь вік топить своїх синів у братній крові, палить і нищить все вогнем затим, щоб, утопившись і потерявши діток славних, ти надівала знов ярмо і тяжко знов під ним стогнала...» [11, с. 318]. Тобто він

теж дуже любить свою Батьківщину, і намагається зі всіх сил її захистити, та робить це у дуже дивний для гайдамаків спосіб.

Гнат Голий закликає до негайного збройного повстання, на боротьбу із ворогом, а Сава пропонує трохи інший варіант, він каже, що варто зібрати сили, озброїтися та тоді вже наступати, якщо не буде іншого варіанту: «„...візьмемо верх, – ...тоді усіх панів заставим поважати нашу віру, дать суд і пільги посполитим» [11, с. 313]. Тут і починається вся трагедія Сави Чалого – відбувається його розрив із народом, козак залишається сам на сам із своєю дійсністю. Саме це і приводить його до чужого табору, до зради своїх, та згодом до кінця – загибелі від рук Гната Голого.

Карпенко-Карий дуже майстерно змалював свого головного героя. Він намагався зробити це якомога точніше, підкреслюючи і внутрішній вибір Сави, трагедію особистості, яка опинившись в критичній ситуації, втратила себе на якусь мить, якої виявилося достатньо для знищення всього того, що було побудовано до.

Іван Франко, аналізуючи трагедію, написану Карпенко-Карим, вказує: «...це трагедія перевертня, що для особистої користі йде на службу до ворогів і наслідком реакції здорових останків національного життя гине в хвилі, коли його зрадницькі плани, здавалося, були близькі до здійснення» [29, с. 379].

Ось тут ми дозволимо собі трохи не погодитися. Адже, на нашу думку, Сава робив це все не для свого «кращого» життя, а для власного народу, просто у дуже специфічний спосіб. Адже й особиста користь не є дуже вагомою підставою для зради, переходу на бік ворога, та й врешті-решт Сава не зміг, не схотів зректися своєї віри. Та й сам Карпенко-карий вказує, що причина внутрішньої драми головного героя, це є саме розрив із народом: «Цей розрив і схилив чашу терезів, на якій була зрада» [32, с. 165].

Та й саме передчуття трагедії пронизує весь твір, від його початку і до кінця. Сава і Гнат – друзі, побратими, які стоять горою один за одним, що в

подальшому наносить дуже великий удар обом. Стикаються між собою дві сильні особистості, відбувається розрив між ними, і як наслідок загибель одного з них. Драматург у жодному разі не принижує Саву, його шляхетність та витримку, яка насправді заслуговує на повагу. Карпенко-Карий зміг змалювати сильного персонажа, вчинки якого є завжди глибоко вмотивовані, а отже переконливі.

З одного боку, помітний наратив, що Сава Чалий не може бути зрадником через низькі моральні цінності. Це швидше за все просто жертва обставин, жертва свого часу, оточення, морального злому. Та ні, це індивідум, який чітко розумів, що і як він хоче зробити. Просто його погляди не збігалися із традиційним українським світоглядом.

Загалом Сава Чалий це є психологічно складна постать. Він ненавидить феодальну систему, та одночасно із тим виявляє обмеженість свого світогляду. Він виступає за те, щоб піти на компроміс із шляхтою. Щоб захистити власний народ, Сава іде проти того ж народу…

Йдучи за логікою, то наш головний герой мав би безслівно підкоритись волі більшості, волі свої товаришів. Та тут Сава протиставляє себе всім: «Чи мені сидіти на човні, - говорить він, - щоб разом з другими втопитись, а чи боротись з хвилею і власними руками достатись до берега другого» [11, с. 315]. та «Коли стерно із рук моїх однято і другому оддано, - каже він, - і бачу я, що човен повернуть на неминучу гибель, - я кину свій човен і випливу на другий берег сам!» [11, с. 315].У цих фразах ми бачимо суть Сави Чалого, його характер та втілення його життєвої трагедії. Доклавши величезних зусиль, Сава зміг разом із побратимами створити потужний рух опору, та тепер в один момент вирішує: «Через два дні зруйную найстрашніший кіш свій, що в Чорнім лісі сам я заснував…» [11, с. 316].

Трагічна загибель Сави Чалого – це народна кара, кара за зраду, кару за неправильний вибір. Та головний герой розуміє свою помилку, визнає свою

провину та підкоряється волі народу, він готовий до смерті, усвідомлює її неминучість.

Тобто, все те, що у романтичному творі Костомарова було однією із особливостей поетики, у реалістичному творі виявляє різку ідейну суперечність у розкритті Сави Чалого як головного персонажа трагедії. Трагедія у минулому народного ватажка, а зараз зрадника, не в тому, що його стратили, а саме у моральній загибелі, у тому, як колись непересічна особистість загубила себе, та стала найгіршим із всього того, що тільки можна обрати…

Драматург розуміє, що хід дії у творі залежить насправді не від волі того чи іншого персонажа, а від їхньої взаємодії, позаяк людина підкоряється певним об`єктивним законам, які існували ще до її народження та існують проти її власної волі. Карпенко-Карий поступово вводить думку про те, що основною силою в історичному процесі є не окремі особистості, якими б сильними духом вони не були, а цілий народ, спільними зусиллями. Тому у його концепції народ – це не просто сіра маса, він не лише страждає та жаліється на власну долю, а й виявляє неймовірної силу жагу до свободи, до національного визволення з-під ярма.

Карпенко-Карий змальовує образи представників народу із величезною прихильністю. Його герої борються із несправедливістю, із власною слабкістю, з своїми недоліками. У ряді сцен, на основі історичних документів, Карпенко-Карий майстерно створює картини народного гніту, через який селяни і ставали гайдамаками та потім мстились своїх ворогам. Драматург правдиво змальовує нескореність українського народу, його незламність у боротьбі за власну свободу. Гайдамаки не бояться ні тортур, ні смерті.

Повстанці у творі показані не для фону, на якому змальовується головний герой – Сава Чалий. Кожен з них має свої індивідуальні риси та своє ідейне навантаження. От, до прикладу, Грива та Медвідь – порадники та друзі Гната Голого, або ж гайдамака без імені та прізвища, але з величезною гідністю на допиті в Потоцького проявляється як героїчна людина із неймовірною

витримкою та мужністю, що накликає жах на всіх без винятку польських магнатів.

Головний герой твору гине. Та не гине український народ, який продовжує й надалі свою боротьбу проти гніту. Вірність народу, вірність Батьківщині – це найбільша цінність, найсвятіший обов`язок, це закон, закон життя, який не можна порушувати, тому що тоді на зрадника впаде страшна кара. І не залежить які мотиви переслідував той, хто зрадив, основне дія, зраду не пробачають.

Карпенко-Карий зумів глибоко зрозуміти гайдамацький рух як всенародний та патріотичний. Учасники якого не шкодували нікого, хто б зазіхав на їх свободу, будь то пан чи колишній побратим, який зрадив свій народ.

На цьому фоні драматург зміг чітко виділити іншу постать, яка не було виразно змальована у Костомарова, - Гната Голого. Народного месника, що ніс волю повсталого народу. Хоч у трагедії і приділено менше місця для Гната, та від цього його постать не стає менш значимою.

Гнат Голий – це патріот, це воїн, повстанець, що дбає насамперед про свій народ, про успіх повстання. Контраст між ним та Савою чітко помітний навіть у мові персонажів. Якщо монологи Сави довгі та розлогі, то Гнат говорить завжди чітко та лаконічно, без зайвих деталей. Гнат не стихійний розбійник, а людина, що зробила свідомий вибір – боротися із польським гнітом.

Якщо Костомаров зобразив Гната Голого як лиходія, що переслідував власні цілі, та як бездумного убивцю, то І. Карпенко-Карий змальовує того ж персонажа як людину, що є захисником народу від польського гніту, це втілення совісті запорожців. Та й те що він став карателем Сави теж є невипадковим.

Карпенко-Карий, досліджуючи історію козацтва, дізнався про багато різних звичаїв козаків. Один з них, це те, що народні повстанці дуже сурово ставилися до вбивства одного козака другим: зарубаного в поєдинку шаблею козака хоронили з його живим суперником в одній домовині. Гната ж, за історичними відомостями, карати не збиралися. Після вбивства Сави, гайдамаки визволили Гната Голого з-під арешту та зустріли його із пошаною та радістю.

Отже, трагедія «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого насправді є чи не найвищим надбанням історичної драматургії. Автор у цьому творі поєднав історичну правду із винятковою художньою майстерністю. Герої трагедії діють у типових обставинах, а це, як відомо, є найголовнішою вимогою реалізму. Події у драмі розвиваються не за принципами формальної логіки, а кожна з подій є внутрішньо закономірна та послідовна. Всі події розвиваються згідно з історичними даними та вчинками героїв, які автор зумів художньо відтворити на основі історичних джерел вміло додавши авторський домисил. Трагедія намагається навчити нас обдумати кожен свій крок, вчинок, попереджає про наслідки необдуманих дій.

В залежності, з якого боку розглядати його персоналію, ми можемо отримати як народного зрадника, що зрікся власної віри, так і людину, що заплуталась через неприйняття побратимами та й власним батьком, що вважав його негідним керувати гайдамацьким повстанням. Так і вчинили Микола Костомаров та Іван Карпенко-Карий. Кожен із них розглянув Саву Чалого з різного боку. Костомаров намагався більш романтизувати образ гайдамаки, надати його образові чуттєвості та внутрішньої боротьби. Іван Карпенко-Карий зображував Саву Чалого, спираючись виключно на історичні відомості та народні згадки про нього.

«Сава Чалий» закликає нас до єдності між ватажком та народними масами. Що прекрасно реалізовано у нашому сучасному житті. Єдність – це те,

що дозволяє боротись, не зламатись, та перемагати будь-якого ворога, в незалежності від його сил, могутності та кількості.

Отже, Сава Чалий – досить неоднозначний персонаж. Та все ж саме за допомогою нього ми можемо чітко відокремити українського героя від зрадника. На щастя, український фольклор має не так багато прикладів тих, хто пішов проти власних побратимів, власної землі, власної віри. Та все ж у історії були і такі випадки. Навіть серед тодішніх козаків були ті хто заради наживи або ж задля задоволення власного его зраджували не лише свою Батьківщину, а й самого себе. Чому Сава Чалий вчинив саме так, а ніяк інакше ми ніколи не дізнаємося, єдине, що залишається – це аналізувати дану постать на основі тих матеріалів, які збереглися досьогодні, а у них чітко вказано, що Сава Чалий – це той, хто пішов проти своїх і врешті-решт поніс справедливу кару.

Зрадник для нас, та герой для польського народу. Про нього складали хвалебні пісні, балади про його зраду, про нього ходила низка різних переказів, його «подвиги» взялися описати письменники. Та врешті-решт, які причини б він не мав, на щоб не опирався, він є і залишиться завжди у пам`яті українського народу як зрадник, який поніс справедливе покарання від власного побратима.

ВИСНОВКИ

Важлива тема для будь-якого народу, незважаючи на політичні погляди чи віросповідання – це патріотизм. Патріотизм та зрада – теми, що завжди були переплетені між собою. Інтерес до цих тем, що виник у XIX-XX століттях, був спровокований зміною настрою українського суспільства. На перший план вийшла саме любов до Батьківщини, що завжди протиставлялась зраді.

Сава Чалий насправді є дуже цікавим персонажем. Якщо говорити про історію, то це реальна історична постать, про яку не лише складали пісні, а й пронесли пам'ять про нього крізь століття. Якщо повертатись до пісень, то перша згадка є у історичній пісні «Ой, був в Січі старий козак…». У ній Сава Чалий зображується як відступник та запроданець, який для свого блага зраджує своїх побратимів та Батьківщину. Окрім цього, варіанти пісень записані у збірниках: «Малороссийские песни» (1827), «Украинские народне песни» (1834) Михайла Максимовича, «Pieśni polskie i ruskie ludu Galicyjskiego» Вацлава з Олеська (Залеського) (1833), «Запорожской старины» (1833-1834) Ізмаїла Срезневського, «Pieśni ludu Bialo-Chrobatów. Mazurów i Rusi znad Bugu» (1836) Казімєжа Владислава Вуйціцького, ««Pieśni ludu polskiego» (1842) Оскара Кольберга, «Старосветский бандуриста» (1860) Миколи Закревського, п'ятого тому «Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1874) Павла Чубинського, «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (1878) Якова Головацького.

Своєю чергою, цей персонаж з`являється і у польському фольклорі, де вже зображується як патріот. Він набуває символічного значення як учасник українсько-польського повстання, що воював за Річ Посполиту.

Є досить багато балад про Саву Чалого. Найраніші варіанти не збереглися, та ті що є у нас у вільному доступі, у всіх основний мотив – це зрада Сави. У жодній із балад немає жодного натяку на пробачення для Сави та не змальовується «внутрішні» переживання героя. Для народу все просто, Сава Чалий – це людина, що зрадила Україну та стала на бік поляків, чим викликав злість своїх поплічників, та врешті-решт поніс заслужене покарання – страту від руки Гната Голого.

М. Костомаров, не маючи докладних історичних відомостей, зображував Саву Чалого як жертву обставин, як людину, що любила свою рідну землю, та змушена була відступити. Драматург зумів майстерно поєднати у своєї п`єсі історичні відомості та художній вимисел. Він не просто відтворив історичну правду, а надав своїм персонажам почуття. Основою трагізму в Костомарова є внутрішня суперечність героя, що між меншим і більшим злом обрав «менше» на свою думку і прийняв це за єдине правильне рішення. Сава приймає свою смерть та, на жаль, внутрішня проблема залишається нерозв’язаною.

Якщо ж говорити про І. Карпенка-Карого, то він зображує Саву Чалого як людину, що не лише є жертвою обставин, а є зрадником, до того ж, не лише свого народу, а впершу чергу самого себе. Сава – народний ватажок, який зрікається себе і своїх побратимів через гординю. Його загибель – це кара всього народу. І саме це слугує розв`язкою у драмі Івана Карпенка-Карого. Автор не лише засуджує зраду, а й думку зрадити народ для того, щоб «народ жив».

Драми Костомарова та Карпенка-Карого написані з різницею у 61 рік. Саме тому у Карпенка-Карого було більше історичних відомостей про персонажа, та це не робить твір Костомарова непотрібним або історично неправдивим. Навпаки, ці два твори по-різному показують нам життєву

трагедію Сави Чалого, погляди з різних сторін. Те, що було зафіксовано історично, не означає, що це було насправді.

Отже, осмислюючи тему зради в українському суспільстві, на прикладі життя історичної постаті, можна говорити про різні правди. Це історична правда, що зафіксована документально; фольклорна правда, яку зберіг крізь століття народ; літературна правда – ось тут можуть мати рацію або повністю засуджуватися як історичні, так і фольклорні відомості. Адже кожен автор може побачити та відчути характер людини по-різному, через що ми й бачимо різне змалювання тієї самої постаті. Микола Костомаров вирішив змальовувати Саву Чалого з романтичної точки зору, звертаючись до його внутрішнього світу. Іван Карпенко-Карий ж навпаки увагу зорієнтував на історичній достовірності та правді реалізму. Обидва ці твори є надзвичайно цікаві та заслуговують на ретельний аналіз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балушок В.Г. Як ставали запорожцями // Неопалима купина. – 1994.
2. Білецький П.О. «Сава Чалий» – українська народна картина. – Львів: друкарня ЛДУ, 1960. 32 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. і голов. Ред.. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.1440 с.
4. Дей О. Відгомони Коліївщини у фольклорі // Народна творчість та етнографія. 1968. - № 5. С. 36-44.
5. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія / Митрополит Іларіон (І. Огієнко). – Київ: Обереги, 1992. – 424 с.
6. Змієві вали: Українські легенди та перекази / За ред. С.В.Мишанича. – К.: Веселка, 1992
7. Івашків В. Українська романтична драма 30-80-х років XIX століття / В. Івашків. – Київ: Наукова думка, 1990. – 142 с.
8. Історичний прототип фольклорного та літературного образу Сави Чалого/Актуальні проблеми української літератури та фольклору. – Донецьк, 1999. Вип.3. С. 89-96.

9. Історія Русів. – К.: Рад. письменник, 1991. 318 с

10. Каганець І. Сава Чалий — образ воїна і філософа. Уривок із книжки «Нація золотих комірців» [Електронний ресурс]. — Режим доступу :http://www.haidamaka.org.ua/0054.html.

11. Карпенко-Карий І. К. Драматичні твори / Вступ. ст., упоряд. і приміт. Р. Я. Пилипчика; Ред. С. Д. Зубков.– К.: Наук. думка, 1989.– 608 с.

12. Клименко Т. Постать Тараса Шевченка в житті Миколи Костомарова / Т. А. Клименко // Архіви України. – 2014. – № 2. – С. 73-77.

13. Козачок Я. Горизонти україномислення в публіцистиці М. І. Костомарова. Микола Костомаров у контексті сучасності: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Я. В. Козачок, В. В. Чекалюк. – К.: НАУ, 2013. – С. 216–245.

14. Костомаров М. Автобіографія / М. Костомаров // Костомаров М. І. Історичні постаті / Перекл. І. С. Голуб. – Дніпропетровськ: Січ, 2008. – С. 301–594.

15. Костомаров М. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 40 с.

16. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. — 2!е изд. / Составитель и автор ист.!биогр. очерка В.Замлинский. — К.: Изд!во “Лыбидь”, 1990. — 735 с.

17. Костомаров М.І. Слов`янська міфологія/ Микола Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384с.

18. Костомаров М. Твори: В 2т. / Микола Костомаров. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія; Драми; Оповідання. – 538 с.

19. Легенди та перекази. – К.: Наукова думка, 1985. 400 с.

20. Лепявко С. «Польські хроніки М. Бєльського і Р. Гейденштейна про повстання 1594 — 1596 рр.на Україні». – Режим доступу: shron.chtyvo.org.ua

21. Мицик Ю. Отаман Іван Сірко / Ю. Мицик. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999. 44 с.

22. Народна балада «Гей, був в Січі старий козак, на прізвище Чалий». Режим доступу: https://www.pisni.org.ua/songs/129426.html

23. Рихлик Є. Сава Чалий і Сава Цалинський у польській літературі // Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, сильветки. – К., 2010. – С.156-183

24. Савур-Могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпрянщини / Упоряд. І авт. Приміт. В.А. Чабаненко. – К.: Дніпро, 1990. 262 с.

25. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова / В. Смілянська / Костомаров М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія; Драми; Оповідання. – С. 5–37.

26. Смолій В. А. та ін. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь. – К.: Вища шк., 2005. – 543 с.

27. Українські чари. 2-ге вид., стереотип. / Упоряд. О.М. Таланчук. – К.: Либідь, 1994. 96 с.

28. Чугуєнко М. «Шокуюча Україна». Лабіринти історії / М. Чугуєнко. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2003. 320с.

29. Франко І. Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) // Франко І. Зібр. тв.: У 50 т.– К., 1982.– Т. 37.– С. 379.

30. Художня інтерпретація Сави Чалого в українських історичних баладах/Актуальні проблеми української літератури та фольклору. – Донецьк, 1999. Вип.6. С. 209-221.

31. Хропко П. Українська драматургія першої половини XIX століття / Петро Хропко. – К., 1972. – 198 с

32. Шнайдер І. Трагедія „Сава Чалий” Карпенка-Карого і українська історична драма XIX ст.− К., 1959.– 269 с.

33. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3 т. / Д. Яворницький. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.1. 592с.

34. Ярошевич І. Опозиція фольклорної і літературної постаті Сави Чалого: Автореф. дис. … канд. філолог. наук / Ірина Ярошевич. – К., 2003. – 20 с.

35. Яценко М. Романтизм / Історія української літератури. XIX століття: У 3 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка / М. Яценко. – К.: Либідь, 1995. – С. 240-312.

36. Яценко М. Микола Іванович Костомаров – фольклорист і літературознавець / Михайло Яценко / Костомаров М. І. Слов`янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – С. 5-44..

37. Яценко М. Минуле переростає в сучасність (Драматургія Миколи Костомарова) / Михайло Яценко/ Слово і час. – 1992. – № 5. – С. 3 – 8.

38. Miron Korduba. Czałyj Sawa, także Czałenkiem zwany (†1742)… S. 163